

RABLEVELEK A VÁRADI TÖRÖK BÖRTONBÓL

IZSÉPY EDIT

A török fogságban levő magyar rabok segélykérő levelei pregnánsan bizonyítják, hogy a rabtartás mennyire intézményes volt a török birodalomban, még magyarországi uralmuk legutolsó évtizedeiben is.

A török feudális társadalom legélesebben abban különbözött a korabeli európai feudalizmustól, hogy náluk még a XVII. században is fennállt a rabszolgaság intézménye, amelynek megmaradását biztosította a birodalom hódító politikája. Rabokat szereztek nemcsak háború, hanem béke idején is. A lakosság elhurcolásának fő oka a rabszolga szerzés mellett az volt, hogy eladhassák foglyaikat.¹ Áruk igen változott a kereslet és kínálat szerint, nagyobb hadjárat után a rabszolgavásáron néhány akcseért vesztegették a szegényebb rabokat, míg a tisztek, vagy nemesurak mindig nagy értéket képviseltek, mert jelentékeny sarcot kaphattak értük. De még a jobbágysorsú rabok értéke is növekedett egyszerűen a közvetítő kereskedelem útján. Már Takáts Sándor, — aki a török emberségét, türelmét néha túlbecsülte, — megállapította, hogy „a kereskedés a rabokkal csak úgy folyik, mint egyéb áruval.”² Mivel a hódoltsági jobbágyoknak már volt török földesuruk, a fogolyszerzés különösen a végvárak és behódolatlan területek népére irányult. Salamon Ferenc szerint „A foglyok visszaváltása az adó egy neme volt a be nem hódolt magyar földre nézve.”³ Ezt látjuk a váradi tömlőcben levő raboknál is, akik Terebesről, Ónodról, Kállóból és más, a királyi Magyarországhoz tartozó helyekről kerültek ide.

A rabok sarc nélkül nem szabadulhattak meg rabságukból. Hiába szöktek meg a hódoltsági magyar városokba, vagy falvakba, a törökök felkutatták őket, és visszavitték tömlőcükbe. „Valami szegeny rab asszony szabadult volt mostansag el Varadrul, tegnap 40 vagy 50 lovas thörök utana iöven Debrecenben megh találta egy haznal és vissza vitte.”⁴ Takáts szerint ugyan „a szökött rabot nem kellett visszaadni s az ilyenért kárpótlást sem kívánt egyik fél sem. A vitézi korban a bátorságot és merészséget mindkét fél nagyra tartotta.”⁵ Ez

¹ Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. 2. kiad. Bp., 1885. 122. l. — Elekes Lajos: Hunyadi. Bp., 1952. 29. l.

² Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Bp., 1915. I. 160. l.

³ Salamon i. m. 124—125. l.

⁴ Sennyey Ferenc Csáky Ferenchez. Kálló, 1666. márc. 15. Országos levéltár. Csáky-család központi levéltára. (Később: Csáky lt.) 118. csomó.

⁵ Takáts i. m. I. 287—288. l.

azonban legfeljebb korábban lehetett így. Bár nekünk csupán ennek az asszony-
nak a börtönből való szökéséről van adatunk, de valószínű, hogy egy szökött
katonát éppen úgy visszahurcoltak volna.

A rabkiváltás módját már a XVI. század közepén több szokástörvény
szabályozta, melyet a törökök és magyarok egyaránt magukra nézve kötelező-
nek ismertek el. A rabokat hitlevéllel egy-két hónapra kibocsátották, hogy sar-
cukat előteremtsék. Ezek már előre megalkudtak a váltságdíj nagyságában, sőt
ennek egy részét meg is fizették. Éppen ezért bocsátották el őket, hogy sarcuk
hátramaradt részét összekoldulják.⁶ A kibocsátott raboknak vasat vertek a lá-
bukra, s így bilincsben kellett járniuk a sarcuk után. Ezeknek kifosztását, vagy
elfogását mindkét században tiltotta a szokástörvény.⁷ Hogyha a kibocsátott
rab közben meghalt, akkor vagy a fejét, vagy a holttestét vissza kellett küldeni.
*„Miképpen vagyon a törvény a vegeken? nem csak az vegeken pediglen, hanem
masutt is? hogy ha az rabb el vesz valahol, vagy meghölik, vagy el szökik, azhol
vasat meghtalallyak, nem az haznal, hanem csak megh az [helység] hataran is,
magat is ott keresik az rabot . . . Mely törvény mind török közt es magyar közt
ugy vagyon, hogy valahon olyan dologh esik ott tartoznak az sanczaval.”*⁸

A rabok egy része, sőt néha az „egész rabság” kezességet vállalt kibocsá-
tott társáért. Takáts szerint *„Mivel a kezes [török] raboknak semmijök sem
volt, tehát a fülüket, orrukat, fogaikat, néha a fejüket kötötték le. S ha a kibo-
csátott rabok vissza nem tértek, akkor a szegény kezes rabokat csakugyan meg-
csonkították.”*⁹ A váradi magyar raboknál megcsonkításra nem találunk pél-
dát, de arról folytonosan panaszkodnak, hogy kezességük miatt éheztenek, ve-
rik és kínozzák őket.

Amelyik kibocsátott rab a kiszabott határidőre nem tudta összegyűjteni a
sarcát, az a kínzásoktól félve nem mert visszatérni rabtartóihoz, és gyakran
elbujdosott. A végbeli szokástörvény szerint azonban az ilyeneket, ha meg-
foghatták, vasraverve adták vissza gazdáiknak.¹⁰

Valószínűleg a szökések megakadályozására a XVII. század közepén meg-
változtatták az eddigi szokást. A rabokat már nem engedték egyedül útnak,
hanem egy másik rabot, az úgynevezett postát adták melléje. A posta lépésről
lépésre kísérte a rabot, amíg ez a sarca előteremtésén fáradozott. A börtönben
maradt raboknak a postarabért is kezességet kellett vállalniuk.¹¹

Nagyvárád 1660. aug. 28-án esett el. Hamarosan itt is ugyanazok a szo-
kások alakultak ki, mint a többi véghelyen.

A nagyobb török várakban raboskodók a XVII. század közepén érdek-
védelmi szövetséget, mintegy külön rab községet alakítottak. Megválasztották

⁶ Uo. 207., 225. l. Ali budai pasa írta 1582-ben: *„mind eleitől fogván az végbeli vitézök
közt ilyen szokás volt, hogy mikor kezességön, vagy innét, vagy onnat felül valamely rabot ki-
bocsátottak, napot adtak neki. Az napra ha sarczának szerit tehetne jó; hol pedig szerit nem
tehetne, az napra ő magának helyére köllött mennie.”*

⁷ Uo. I. 215., 288. l.

⁸ 1665. máj. 29. Csáky lt. 117. csomó.

⁹ Takáts i. m. I. 219. l.

¹⁰ Uo. I. 221. l.

¹¹ Uo. I. 245. l.

a rabok gazdáját, egymásért kezességet vállaltak, postarabokat küldtek ki, s csak a saját közös pecsétjükkel ellátott levelet tekintették hitelesnek.¹²

Ilyen pecséttel ellátott rableveleket ismertünk korábban a budai,¹³ váci,¹⁴ szolnoki¹⁵ és esztergomi¹⁶ tömlöcökből, most pedig előkerültek a váradi és egri raboktól is.¹⁷ A rabpecsétek legtöbbször „beszélő pecsétek”, majd mindig utalnak a rabság tényére. A budai csonkatorony-beli rabok pecsétjén keretbe tett békókat találunk, a szolnokiakén függőlegesen elhelyezve egy lábbilincset, az esztergomiakén egy kezén-lában megláncolt hosszú hajú rabot.

A váradiak pecsétjének körirata: VARADI SZEGEN RABOK PETSETI, közepén két bilincs.

Mindezek a pecsétek a XVII. század második felében tűnnek fel, a szolnokiaké 1656, a váciaké 1659 és 1680, a budaiaké 1661, az esztergomiaké 1662, a váradiaké 1665–1669, az egrieké 1665-ből.

A rabok érdekeit a rabok gazdája képviselte, aki az ő ügyükben elhagyhatta a várat. Amint a budai gazda Posgay András elmehetett a Sopron megyei Pór-Ládonyba, ugyanúgy a váradi gazda Dobai Mihály is felmehetett a kassai hadiszékre 1665-ben. Majd 1668. szept. 9-én Sámuel István gazda akart kimenni Magyarországra.¹⁸ Váradon a rabok gazdája 1665-ben Szilágyi Bálint, Dobai Mihály, 1666-ban Kincses János, 1668-ban Sámuel István és Szilágyi István, 1669-ben Szabó Demeter.

A Nagyváradról fennmaradt levelek a nádorhoz s a magyar végvári főtisztekhez szólnak, címzettei: Wesselényi Ferenc, Csáky Ferenc gróf felsőmagyarországi főkapitány, Sennyey Ferenc kállói főkapitány, Vér Mihály kállói vicekapitány, Takaró Mihály hadházi hadnagy.¹⁹

Csak a rabok cserélődtek a tömlőcben, nehéz helyzetük nemigen változott másfél száz év folyamán. Az egyes börtönökben külön könyörgőlevél stílus alakult ki. A sok rabot szerző Batthyány családnál készen állt a „sarczon szabadult török rab levelének a formája.”²⁰ A váradi raboknál volt egy levélkezdő és befejező formula, melyet majd mindegyik levélnél, legfeljebb igen kis eltéréssel alkalmaztak a különböző levélírók.

¹² „a rabközségi pecsétek a... raboskodó magyarok szenvedéseire emlékeztetnek, de arra az összetartásra is, mely a sorstársakat községi egységbe tömörítette.” Kumorovitz Bernát: A pecséttan eredményeinek értékelése a történetkutatásban. Gödöllő, 1940. 10. l.

¹³ Nagy Imre: A budai csonkatorony pecsété. = Századok. 1868. 661. l. Ő még unicumnak mondja. Takáts szerint a családi levéltárakban, főleg Körmenten, bőven van ilyen levél. Takáts. i. m. I. 258. l.

¹⁴ Nyáry Albert: Váci rabközség pecsété 1659. = Sz. 1874. 585. l.

¹⁵ Thaly Kálmán: Régi magyar községi pecsétek. = Sz. 1869. 572. l.

¹⁶ Nyáry Albert: Ismét három régi magyar községi pecsét. = Sz. 1872. 565. l.

¹⁷ Váradi rabpecsét majdnem mindegyik alább idézendő levélben. Némelyiken már csak a nyoma. Csáky lt. 117–120. csomó. Egi rabpecsétek 1665-ből uo. Ezeken nincs bilincs, hanem egy emberi kar, lefelé fordított karddal(?). Az egi rableveleket később dolgozom fel.

¹⁸ Nagy Imre i. m. Sz. 1868. 661. l. — 1665. okt. 14., 1668. szept. 9. Csáky lt. 117. és 119. csomó.

¹⁹ Csáky Ferenc főkapitányról Izsépy Edit: Végvári levelek 1660–1682. Bp., 1962. [A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai. 17.] 6–8. l. Uo. Csáky, Sennyey és Vér levelei 42–47., 57., 61–64., 67., 70., 72–73., 75–76., 78. l.

²⁰ Takáts S. i. m. I. 212. l.

Bevezetés: „Gyamoltalan es keserves rabsagunkbol valo megh szabadulasunk utan ajanlyuk eletünk fottaigh valo hüseges szolgálatunkat nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak. Isten minden jokkal aldgya megh nagyságodat szibül kevannyuk.”

Befejezés: „Isten megh szabaditvan bennünket, életünk fottaigh megh igyekezünk nagyságodnak szolgálni, erte Istent imadni is megh nem szününk nagyságod utan. Ezek utan Isten eltesse es tarcsa nagyságodat jo egessegeben, szibül kevannyuk. Iratot az Varadi siralmas tömlöczben die...

Nagyságodnak szegény rab szolgálai mind seregül”.

A bevezető sorok után gyakran rögtön rátérnek kérésük lényegére, de sokszor előtte még további szép szavakkal igyekeznek hatni a címzett főkapitány könyörületére: „Mi az varadi siralmas tömlöczben nyomorgo szegény kereszttyen rabsagh, mind seregül kerjük nagyságodat, mint kegyelmes urunkat, Istenert es az Jesus Christusnak vere hullasaert, hogy ne hadgyon nagyságod ez keserves es nyomorusagos rabsagunkban, mert Isten utan csak nagyságodhoz kel folyamodnunk nekiünk tömlöcz feneken heverő szegény raboknak.”²¹

A rabok között nem mindig találtak szépen író és fogalmazó embert, a vitézek örültek, ha alá tudták írni a nevüket, ezért valószínű, hogy levelüket sokszor a pasa magyar íródeákjával íratatták meg.²² Ezek között lehettek a debreceni kollégiumban tanult diákok is, mivel a levelek hangján erősen érezhető a református prédikációk bibliás stílusa. Nyelvészeinknek érdemes lenne ezt egyszer vizsgálódási körükbe vonniok.

A levéllíróknak „a siralmas tömlöc fenekén heverő szegény rabok” keserves szenvedéseire való hivatkozása azonban nem volt üres, retorikai hatásvadászat, a hosszas sírángozás, panaszos lamentálás valóban szörnyű nyomorúságot, embertelen szenvedéseket takart. A törökök veréssel, éheztetéssel, gyakran szadista kínzással akarták kicsikarni, vagy feljebb srófolni a rabok váltságdíját. Amit Auer János Ferdinánd leírt a budai csonkatoronybeli, majd a konstantinápolyi rabok szenvedéseiről,²³ az néha kisebb mértékben, de minden magyarországi török vár börtönének életére vonatkoztatható.²⁴ A rabok sorsa azáltal, hogy az egyes várak tömlöceiben rabközsegeket alakítottak, csupán szabályozottabbá vált, de nem lett enyhébb.

Törökök és magyarok egyaránt kegyetlen szigorral bántak rabjaikkal. Batthyány Ádám tanácsolta 1647-ben: „ugy kell őket [a rabokat] sanyargatni, hogy meg ne haljanak, és nekiünk hasznunkra legyen... Mert ha szintén marczapánnal tartatnak is, azzal az keresztény raboknak ott bent semmi könnyebbéget nem teszünk; mivel az pogány az sanyargatástól meg nem szünik.”²⁵

Takáts Sándor, a kezében levő bizonyítékok dacára, azt állította, hogy

²¹ 1665. szept. 4. Csáky lt. 117. csomó. (Nagyságos és kegyelmes rövidítések a szöveg közlésben feloldva.)

²² Izsépy i. m. 11–12. l.

²³ Auer János Ferdinánd... héttoronyi fogságában írt naplója 1664. Bp., 1923. 118–124., 190., 194–196. l.

²⁴ 1680-ban a fehérvári törökök egy rab lábszáráról a húst ledörgölvé ölték meg. Tört. Tár. 1893. 736. l.

²⁵ Takáts i. m. I. 246–247. l.

a törökök emberségesebbek voltak rabjaikhoz, mint a magyarok és németek. Közli, hogy a Csonka-toronyban levő magyar rabok panaszolták: „*úgy megverték egy kapczában bennünket, hogy csak az Úristen tudja, mi módon mentünk az kulába.*” S ezt fűzte hozzá: „*Megtörtént-e valóban ez a verés, nem tudjuk. De az bizonyos hogy az efféle ijesztő leveleket többnyire a törökök dictálták a raboknak ... azért, hogy követelésük teljesítése hamarabb megtörténjék.*”²⁶ Váradon azt látjuk, hogy a törökök nem csak fenyegették a rabokat a kínzásokkal, hanem ígéretüket be is tartották. Legfeljebb ők is arra ügyeltek, hogy rabjaik, akikből pénzt akartak kipréselni, a kínzásokba bele ne haljanak. 1665. május 29-én ezt írták a váradi tömlöcből: [A rab török] „*ura azon esküszik, hogy bizony mind le vereti az körmeinket, es ugyan megh is ölet bennünket az ver(és) alatt, hogy ha el nem igazítatjuk ezt a dolgot.*” 1665. szeptember 24-én „*Isten megh mondhatója, az micsoda nagy nyomorusagban es kenzasban vagyunk. ... bizony el kel romlanunk az palcza alatt mindnyajunknak.*” Ugyanez év október 14-én Omer aga parancsára: „*az ketteit [a raboknak] az kik kezessek voltak csak kenzottak.*” Ugyanaznap egy másik levelükben: „*Immaron az [pasa] kajmakannya is szörnyen fenyeget bennünket, hogy ennehany megh hal az palcza alatt bennünk, ... rettenetes nagy insehghben es kenzasban vagyunk az sok kezesseghnek miatta.*” 1668. december 29-én: „*mertimar egynehanyszor meggyverték az kezessegyert az törökök, azomban csak nem ehel halunk meggy az tömlöcben, úgy rajtunk vanak mind az ket rabnak sancaert.*” 1669. február 10-én: „*Az szegeny kezes rabokat mostan is kemenyen meggy vertek.*” Majd április 12-én: „*imar el untuk az sok verest, testünkel az magunk sancabol sem szabadulhatunk.*”²⁷

Mindezek előrebocsátásával rátérünk néhány váradi rab történetének elmondására, melyekből általános helyzetükre még további következtetéseket vonhatunk majd le.

A lippai Omer agának volt négy magyar rabja: Almásy Mihály, Patho Sámuel, Balog Zsigmond és Pincze Istók. Közülük kettőt, a másik két rab kezessége mellett, elbocsátott, hogy sarcukat megszerezhessék. A kibocsátott rabok Sennyey Ferenc kállói főkapitányhoz mentek, mert megtudták, hogy neki van egy török rabja. Ez a Musztafa nevű rab azonban nagyobb rangú volt, mint a magyarok, nagyobb váltságdíj járt érte, ezért Sennyey csak úgy engedte el őt „*feje szabadulasaba*”, hogy vagy a sarca többi részét hozza meg, vagy még Omer másik két magyar rabját is. A lippai aga sem emberszeretetből akarta kiváltani honfitársát, hanem nyerészkedni szeretett volna rajta, ezért nem akart érte négy magyar rabot adni, hanem a másik két rabjáért még száz tallért kívánt. Sennyey ekkor egy kállói Szűcs Mihály nevű postarab kezébe száz tallért adott, s a váradi rabságnak levelet írt, hogy a többiért húsvétig

²⁶ Uo. I. 251. l. U. ő: „*A XVII. század későbbi éveiből is számos ily török levél... Mindannyija azt hirdeti, hogy a törökök még mindig emberségesen bántak rabjaikkal. S ha ezek imitt-amott mégis szenvedtek, azt a mieinknek köszönhatték; mert ha nálunk a török rabokat kínozták, akkor a török végházakban is rosszabbra fordult a magyar rabok sorsa.*” Uo. 245. l.

²⁷ Csáky lt. 117., 119., 120. csomó.

lennének kezesek. A váradiak intették Szűcsöt, hogy addig ne adja oda a pénzt az agának, amíg az bele nem egyezik Sennyei feltételeibe. A török úr azonban „*megh rijogatta*” Szűcsöt, mire az átadta neki a száz tallért.

A váradiak később egy Szegedi György nevű posta rabot küldtek, más ügyben, Kállóba, akire Szűcs Mihály ráfogta, hogy ez is Omer aga rabja. Sennyei ekkor a száz tallér fejében megtartotta Szegedit, pedig az egy szentjebbi töröké volt, nem a lippaié. Szegedi visszatartása miatt „*iszonyú nagy nyomorúságunk következik*” — írták kétségbeesetten a váradi kezes rabok 1665. október 14-én Csáky Ferenc főkapitánynak, közbenjárását kérve. Szerintük Sennyei méltán keresheti Szűcsön a pénzét, mivel ők is megmondták neki, hogy ne adja még az aga kezébe. A helyzetet bonyolította, hogy közben az aga elment Kanizsára, és Váradon csak a várandós felesége és egy rabja maradt. A tömlöcbeli kezesek még a váradi pasával is íratattak utána. Majd az agának ezt a rabját küldték fel Sennyeinek a száz tallérban. A váradiak kérték, hogy Sennyei Ferenc vegye be ezt a rabot, vagy pedig Csáky Ferenc főkapitány igazítsa el a dolgot.²⁸

A következő év májusában Sennyei írt Kállóból Csáky Ferencnek, hogy „*tegyen valamit a rabokért.*”²⁹ Ez a rabcsereletés végül valahogyan elintéződött a kállói főkapitány és Omer aga közt, mert a váradi rablevelek később nem említik, míg más hasonló ügyek sokszor évekig elhúzódtak.

Fekete János, aki Ónodról került a váradi tömlöcbe, „*feje szabadulására*” vett egy Egerből való török rabot Semsey Sándortól. De ezért őt nem cserélte ki a váradi pasa. Ezt a törököt nemsokára kikérték Egerből s egy Boza András nevű egri rab őt Semseytől megvéve, meg is szabadult így a rabságból. (Semsey tehát kétszer adta el ugyanazt a törököt!) Fekete Jánost a váradi tömlöcből kibocsátották ügyeinek elintézésére egy postarabbal, a többi magyar rab kezesége mellett. Ők azonban megszöktek, „*nem tudjuk mit gondolva mind postastul az ördöghnek adtak testeket, lelkeket... hamis hitukke lettek.*” A törökök ekkor vagy Feketét, vagy váltságdíját követelték a kezes raboktól, s nyomorgatni kezdték őket. „*Rettenetes nagy ineghben es kenzashan vagyunk az sok kezeseghnek miatta*” — keseregték. Emiatt a váradi rabság 1665. október 14-én Csáky Ferenc főkapitány közbenjárását kérte: „*immar effelől is sokszor busítottuk nagyságodat.*” Elpanaszolták, hogy ezután még nagyobb bajban lesznek, mert új pasa jön Váradra. Haszan pasa sógora pedig Fekete János török ura, aki Redsep aga kajmakan³⁰ útján „*szörnyen fenyeget bennünket, hogy ennehany meghhal az palcza alatt*” a kezesek közül. A rabok kérték, hogy Semsey nekik fizesse meg a rab sarcát, hiszen Bozától megkapta a pénzt a törökökért.

A rabok ügye a kassai hadiszék elé került október 19-én, ahol úgy határoztak, hogy a következő hadiszékre megidézik Semsey Sándort is, s akkor bizonyítsák be a rabok kiküldöttei, hogy Semseynél van Fekete János pénze. Az új váradi pasának pedig írjon Csáky főkapitány a rab sarca ügyében,

²⁸ Uo. 117. csomó. Omer négy rabja: Századok. 1873. 263. l.

²⁹ Sennyei Csákyhoz. Kálló. 1666. máj. 11. Csáky lt. 118. csomó.

³⁰ Haszan pasa helytartója Redsep aga volt. Izsépy i. m. 20. l.

„mivel szokatlan dolgot kíván ezirant a' passa és ha azt követi miys azt czelekeszünk.”³¹

Még 1665 tavaszán „Homonnaine asszonyunk eö nagysága jobagya fia esett volt közinkben rabsagra, az mely igen nagy ember rabja volt,³² ... ketelenség alatt ki kellett bocsanunk ... kezességünkön ... postajaval edgyüt.” Ő a postát felcslalta Terebesre. „Szabadulasat nem latvan ... hogy el nem szökhethnek tőle” „az apja, annya adot olyan tanacsot nekie, hogy menyenek ki es feküdgyenek le ott kin, ... az ablak alatt leven egy rekesz szín, az melyben mentenek fekünni, es az postaja el alutt, az apja es anya ki ment hozaja, megh nyomtak az postat es ugyan ott az színben agyon vagdaltak ... es ugyan ott ... el temettek őtet.” Mivel a kibocsátott rabok nem tértek vissza a határnapra a törökök megverték a váradi kezeseket, akik újabb postákat küldtek a terebesi jobbágy után. Ezek Sátoraljaújhelyen meg is fogták a szökevényt, s bevitték Váradra. „Az mely hamis, istentelen gyilkos rab azt mondotta, hogy nem is gondolta volna, hogy ha az apja és anya tanacsot nem adott volna nekie, megh sem ölhetne volna, ha azok nem segitettek volna ... Ugyan az haznal, az ablak alatt talaltuk megh — vallják a postarabok, — nem csak az vasat, hanem ugyan az testet magat is. Az melyhez postaink hoza nem nyultanak addigh migh az birakat es eskütteket oda nem hittanak es azok előtt vettek fel az testet.” A postarabok mindjárt megfogatták a gyilkos anyát, de az apát nem tudták elfogatni, mert nem volt otthon. Ezért a posták az udvarbíró s az eskütteket arra kérték, hogyha haza jönne a jobbágy, fogják meg, és törvényt napig tartásuk fogva.

Majd a váradi kezesek újabb két postarabot küldtek Terebesre ebben az ügyben, de a prefektus és az udvarbíró őket a jobbágy úrnőjéhez, Homonnai Zsigmondnéhoz küldte.³³ Közben a megölt postarab török ura azzal fenyegette meg a kezeseket, hogy levereti a körmeiket, s halálra vereti őket, ha nem kapja meg a halott sarcát. A váradi rabok 1665. május 29-én könyörögve kérték Csáky Ferenc főkapitányt, írjon Homonnainénak, hogy adja meg a sarcot, mert ez a törvény. Homonnainé azonban nem sietett gyilkos jobbágysai helyett a sarcot megfizetni. A váradi kezes rabok szeptember 4-én ismét kérték Csáky Ferenc, majd Wesselényi nádor közbenjárását is, „mert bizony el rontanak tellesseggel azert a kezesseget bennünket, hogy ha nagyságtok jo igazitasba nem veszi ez nyomorusagos dolgunkat.” Tíz nap múlva pontosabban fogalmazták meg kérésüket: „azt a ven asszonyt az ki az fiaval edgyüt posta rab tarsunkat megh ölte, adgya kezekbe nagyságod, hogy hadd szabadulhassunk ez rettenetes, ki-mondhatatlan nagy, keserves nyomorusagh es kezessegh alol.”

Csáky Ferenc főkapitány megüzente a váradiaknak, hogy az október 19-ki kassai hadiszékre küldjék fel a rabok gazdáját „vagy ket öregh rabbal.” A váradi kezesek örömmel jelentették, hogy „miulta nagyságodhoz ide fel folya-

³¹ 1665. máj. 29., okt. 14 és okt. 19. Csáky lt. 117. csomó. A Semseyeknek Abauj és Zemplénben voltak birtokaik.

³² A váradi aga rabja volt. Aga = úr. Magasabb katonai rangot jelentett, legtöbbször a janicsárok agáját. Nálunk a török várkapitány sokszor aga.

³³ Nagy Iván: Magyarország családai. III. köt. Pest., 1858. 400. l. Homonnay Drugeth Zsigmondné, Keglevich Teréz. Terebes = Tőketerebes.

modittunk, jartunk, azulta még is valamit szünt rajtunk az palcza, de ha Nagyságod... mostan jól nem teszen velünk, bizony... el rontanak bennünket az palcza alatt, mert itt nem úgy vagyon, mint egyéb vég helyeken helylyuk, hogy mostan nem kenoznak annyira mód nélkül az rabokat, mivel... az bekessegh meg vagyon. De itt igen keves szüneti vagyon az nyomorusaghnak.”

Dobai Mihály gazda fel is ment Kassára egy Terebesen járt postarabbal, és átnyújtották a hadiszéknek a váradi rabság kérvényét. „Kérjük nagyságtokat, kegyelmeteket, hogy vegye jó igazításban ezt a sok bajos dolgainkat, ... cselekedgyek irgalmasson mi velünk, tömlöcz feneken nyomorgó szegény rabb szolgálival, kit mi is nagyságtoknak, kegyelmeteknek mind ebben az nyomorusagban, mind szabad állapotunkban meg köszönhessünk és szolgálhassunk.”

A Csáky Ferenc elnöklete alatt tartott kassai hadiszék határozata: „Az váradi raboknak terebessi [jobbágy] aszony ellen való dolgha inquisitoria boczatatot és jövőendőbeli törvény szekre halladot, akkor... bizonyitczak meg a' rabok, hogy azon asszony ember is reszesedett [—] e posta rabnak halalaban; ez kitől levelet kel írja az aganak Varadra.”³⁴

Barakonyiné nemesasszony a váradi börtönből kibocsátott két rabot „hatalmasul vöte ki” az őket kísérő két postarab kezéből. „Rutul szitkokal ki szidvan és kiveretven, sőt meg olesel fenyegetven, azok tudvan az következő nyomorusagot onet sirvan el mentek.” Félelmük nem volt alaptalan, mint a kezes rabok 1668 decemberében írt leveleiből kitűnik. Kétszer is Csáky Ferenc főkapitányhoz fordultak közbenjárásért, „mert imar egynehanyszor meg vertek az kezesseggyert az törökök, azomban csak nem ehel halunk meggy az tömlöcben, úgy rajtunk vanak mind az ket rabnak az sancaert.” Közben ősszel a zombori szőlőkben az egyik rabot megölték, de a törökök az ő sarcát is követelték. Csáky főkapitány valóban közbejárhatott ebben az ügyben, mert „Barakony uram is vote eszeben azt, hogy nem jól celekedet az asszony, imar az egyket meggy fogta és az mi postajknak az kezekben ata, az melyel az török is meggy elegendet. De az massiknak az sancat valóban kerik, és az szegény kezes rabokat mostan is kemenyen meggy vertek.” — jelentették a váradiak 1669. február 10-én. Kérték ekkor Csáky újabb parancsát „had mi is szabadulhasunk az poganyinak kezebol.”

A felsőmagyarországi főkapitány ekkor már belebonyolódva a Wesselényi nádor halála után keletkezett nehéz politikai helyzetbe, nem igen ért rá ilyen, számára nagyon távoli, ügyekkel foglalkozni. Ezért a rabok április 12-én megismételték kérésüket arra hivatkozva, hogy amíg ez az ügy el nem intéződik, addig „az magunk sancabol sem szabadulhatunk.”³⁵

³⁴ Rabok levele 1665. máj. 29., szept. 4., szept. 24. Wesselényihez, okt. 14-én két levél: egy Csákyhoz és egy a kassai hadiszékhez. A hadiszék jegyzőkönyve 1665. okt. 19. Csáky lt. 117. csomó.

³⁵ 1668. dec. 29-én: „jól lehet az inep [karácsony] elot való napokban is ezen dolog nagyságod elot forgot és imar jól tudhatya azt nagyságod.” 1669. febr. 10., ápr. 12. Csáky lt. 119., 120. cs. A Barakonyiak borsodi birtokosok. Zombor = Mezőzombor, Zemplén vm.

A hol egyhangúan ismételt, hol pedig szinte balladai tömörségű panaszokból a hódoltságkori magyarságnak apró tragédiái tűnnek elő. Az emberek élete még messze túl a végvári vonalakon sem volt bátorságos, soha nem tudhatták, mikor támad rájuk egy török portya s hurcolja nehéz rabságba. A szó szerint említett „nyomorgatásokon” kívül több tény bizonyítja a rabok tűrhetetlen helyzetét. Fekete János és postája nem szöktek volna meg, s nem hagyták volna rútul cserben kezes rabtársaikat, hogyha nem érzik elviselhetetlennek a tömlöcöt és kilátásátalannak további sorsukat. Lehet, hogy a postarab vette rá Feketét a közös szökésre, vagy az is lehetséges, hogy az ónodi legény zavarodott bele a rabkiváltás üzelmeibe, s azt hitte hamarabb szabadul, ha egyszerűen tovább állnak.

A terebesi jobbágyot azért bocsátották ki a váradi tömlöcből, hogy sarcát összeköldulja. Szülei azonban fiuk helyzetét reménytelennek tartva elvakult félelmükben meggyilkolták a postarabot. Primitív ösztöneikre hallgatva nem gondolták meg, hogy a rabság tanújának s a rabbilincseknek elásásával még nem szerezhetik vissza gyermekük szabadságát. Sőt ezáltal magukat is gylókosságra és rabságba döntötték.

A szokástörvény valóban elevenen élt a végeken, a magyar főkapitányok a XVII. század második felében sem engedték meg ennek áthágását.

Hogy még a jobbágyorsú rabok is értéket képviseltek, azt a többi között, Barakonyiné túlkapása is bizonyítja, aki erőszakkal próbált magának rabokat szerezni.

Azt látjuk, hogy a magyar rabok leggyorsabban úgy szabadulhattak meg, ha egy török rabot vettek, akit maguk helyett kicserélhettek. Így lett szabad az egri Boza András, és ily módon próbált szabadulni először Fekete János. 1666-ban a kállói végvár tömlöcében több olyan török raboskodott, akiket már megvettek egyes magyar rabok, hogy rajtuk szabadulhassanak. Például „Váradon raboskodó Horváth Sándor magyar rab rabja Bāki egri[] cigány török, Váradnál esett rabságba másfél esztendeje.”³⁶

Legtöbb rabnak azonban nem volt miből csererabot vennie magának, vagy kifizetnie a sarcát, az ilyenek megpróbálták összekönyörögni a pénzt. Sok vasas rab járta akkor a városokat és udvarházakat, vásárokat és templomok környékét. Gyakran az ilyen nincstelenek elmentek egy magyar földesúrhoz, vagy végvári kapitányhoz, akiről tudták, hogy van török rabja és kérték, hogy cserélje ki őket.

Nemcsupán a Dunántúlon a Zrínyiek és Batthyányak tartottak török rabokat, ők ezeket korábbi harcaikban, vagy később — Béctől tiltott portyáikon szerezték. A tiszamenti, úgynevezett felsőmagyarországi végvárak főtisztjeinek is voltak törökjeik, akikhez nem a harcmezőn jutottak, hanem kótyavetyén. A kóborló végvári katonák a portyán nyert zsákmányt kótyavetyén árverezték el. A török rabokat nem tarthatták meg, hanem a végvár tömlöcében tartották,

³⁶ Valámit „Szegedi György váradi magyar rab rabja Ahmet, Bosznabeli Zenicz faluból, váradi obsidiokor Biharnál fogták el.” 1666. febr. 21-én készített jegyzék a kállói végvár tömlöcében levő 22 török (köztük egy asszony és egy kislány) és 5 rác rabról. Tulajdonosaik a legkülönbözőbb rendűek, Sennyey főkapitány és Kemény Simontól kezdte a különböző katonákon át Gargya Mihályné „kállai szegény asszony”-ig. Csáky lt. 118. cs.

vagy legtöbbször a főtisztéknek adták. Sennyey is így vehette meg Musztafát. A kállói főkapitány két magyar rabot száz tallérért akart kiváltani. Ebben a korszakban egy örökös jobbágyot 30 forintért adtak el.³⁷ Nem tudjuk, hogy Omer aga rabjai közül melyik három jutott hozzá. Almásy és Pathó nevük után nemeseknek látszanak, de ezek is olyan szegények voltak, hogy nem tudták a sarcukat megszerezni. Ők mint ispánok, vagy kulcsárok Sennyey valamelyik birtokán mindaddig ingyen szolgálhattak, amíg csak le nem törlesztették a váltságdíjukat. Ha pedig jobbágyokat váltott ki a földesúr, azok nem kapták meg az újonnan letelepedőknek járó kedvezményeket, hanem robottal, s más szolgáltatásokkal törleszthettek. Számukra még az esetleges örökös jobbágyosság állapota is előnyösebb volt, mint a török tömlőc, bilincs és pálcázás. A magyar földesurak pedig így módon olcsón juthattak jó munkaerőhöz.

Érdekes, hogy az éhező rabok élelmet sohasem kértek, csupán egyszer sajtot a hadházi hadnagytól.³⁸ Életbevágó dolgok között, úgy látszik, szégyeltek ilyen kicsiségekkel zaklatni a főkapitányokat.

A váradi magyar raboknak a maguk kiváltása, vagy kezessége ügyében írt folyamodásainál is figyelemreméltóbbak azok a levelek, melyekben hivatalos rabpecsétük alatt hírt adtak a török csapatösszevonásokról és hadmozdulatokról a felsőmagyarországi főtisztéknek. Nem alaptalanul hivatkoztak tehát arra, hogy közbenjárásukat ebben a nyomorúságos állapotukban is megszolgálni igyekeznek. A rabok valóban az ellenség markában éltek, bármelyik órában kivégezhették, megkínozhatták őket, vagy pedig megvonhatták élelmüket. Az állandóan fenyegető életveszéllyel mit sem törődve vállalták a magyar főkapitányok állandó tájékoztatását. Kémjelentéseiket a török várból, egyetlen kivételtől eltekintve, mindig névaláírással küldték tovább. Sőt még a névtelen levélben is megírták, hogy „*költ az varadi siralmas tömlőcben*” s rányomták a piros rabpecsétet. Ha rabtartóik elfogják ezt a levelet, emiatt az egész raboságon bosszút állhattak volna. Mégis évek során, különböző nevű rabok tudósították rendületlenül a magyar végváriakat, vagy a hajdúvárosokat az ellenség megmozdulásáról.

1666. április 9-én Sennyey Ferenc kállói főkapitánynak adtak hírt: „*most adak ertesünkre, hogy Jenőbe is feles török jüt volna, mi vyget nem tuguk; inet is ... sokon menenek ki az galogh[!] törökök. Azert Nagcsagod vjgazasban legien.*” Ez a levél április 13-án ért Kállóba, ahol akkor csak Vér Mihály vicekapitány tartózkodott. Ő a jelentést elküldte Sennyeynek, aki 16-án továbbította Kassára Csáky Ferenc felsőmagyarországi főkapitánynak.³⁹

³⁷ Századok. 1873. 263. l.

³⁸ „*Kerem kegelmedet, hog kulgon minekunk vag eg sajtot ... az Isten meg fizeti.*” Pap János rab Takaró Mihálynak 1668. [Hónap és nap hiányzik.] Csáky lt. 119. csomó.

³⁹ Ezeket a híreket külön írták meg, s küldték el Kállóba, vagy Kassára. Példaképen közöljük az egyiket: „*Ez nomorult rabságunkbol valo [Kimaradt a szokásos: szabadulásunk után,] szolgálatunkat ajanluk nagycsagodnak, Istentül kivannunk minden kivansaga szerint valo jokat, jo egesseget megh adatni nagycsagodnak.*”

Kelletek tudositanunk nagycsagodat csak jlen dologh felől, mivel most adak ertesünkre, hogy Jenőbe is feles török jüt volna mi vyget nem tuguk; inet is most estere(?) sokon menenek ki az galogh törökök. Azert nagycsagod vjgazasban legien, mert nem tuguk mi akaratok,

Május 4-én: „Sietsege akartuk tudósítani kegelmedet, Budai vezer alatt levő Tömös vartul fogva minden varakbul, varasokbul valo törökök ide jünek, jötek is felesen — intették a rabok Vér Mihály vicekapitányt. — Kerjük kegelmedet, hofi Szaboc és Szakmar varmege is magara vigazon, bizon job volna hofi az katona kergetest el hadnak, nem kell kegelmetenek az ingo begeseghhez[!] bízni, hanem az Istenert is kerjük kegelmedet, hofi magara vigazon.”⁴⁰ Hogy a rabok nem álhíreket írtak, vagy rémeket láttak, azt Haszan váradi pasa május 21-i levele is bizonyítja, melyben megfenyegette Sennyey főkapitányt, hogy „ha mj alkatmatlan dolgok következnek, senkinek nje tulajdoniczak” csupán maguknak, a kállai katonák marhaelhajtása miatt.⁴¹ A pasa azonban nem mindegyik magyar jobbágy elhajtott marhája miatt íratott levelet. Ez inkább csak ürügy volt, mellyel leplezni akarta csapatösszevonásait, hogy esetleges összecsapás esetén a magyarokat tüntethessék fel a béke megszegőinek.

1668-ban valóban olyan nyomorba jutottak a fizetetlen magyar végvári vitézek, hogy tisztjeik tilalma ellenére csapatosan indultak élelmet és zsákmányt szerezni a hódoltságra.⁴² A kóborlások megtorlására júliusban a törökök is mozgolódni kezdtek. Pap János váradi rab pecsétetes levélben sietve tudósította Takaró Mihály hadházi hajdú hadnagyot: „Kerjuk kegelmeteket az Istenert, hog mingart ezen levelunkot kulge... Kaloban, hog kart ne valjanak az szegenysegh, me[r]t bizon ki megen az torok az hajdu varosokra. Hunan kerjuk kegelmedet, hog mingart [ad]jon hirt minden fele, Bosormenyben, Fajertora, Dorogra es mindenue, mert el hige kegelmetek, hog igen regeli ez mostani esetit... De meg latom ma holnap mi[t] foznek. Azt a hiradast orize kegelmetek az Istenert.” Július 17-én Vér Mihály jelentette Csáky Ferenc főkapitánynak: „Ezen oraban izenék az varadi rabok, hofi minden bizonnjall reank [Kállóra] s az hajdukra akarna jünj az basa, azert hofi ez el múlt napokba Bocsnal Huszain agát fel vertek, és azon kattonak kallaiaknak mondotak magokat.” Majd szeptember 9-én a rabok gazdája Sámuel István íratatta Sennyeynek: „Im csak most esek fülükben az töröknek szandeka, talam eszükbelen sem vetük volna, de ma az gazda ki akart meni Magyar országra, többek is, de az basa meggy izene, hoggy egyet is ki ne bocsassanak most. Azert nagyságodat kerjük, hoggy nagyságod igen jo vigyaszasban parancoloyon[!] leni minden fele, mert bizonny most mingart ki menjen az törökök, ma is csak az

mit akarnak az törökök. Ezek után Isten eltese es tarcsa megh nagycsagodat minden kivansaga szerint való jokal, jo egessege. Irtük az varadi siralmas tomlöcsbe, 9 aprili anno 1666

Nagycsagodnak szegen rab szolgay

Kincses Janos Kabos Mihal mp

(Címzése:) Az Meltosagos es Nagycsagos Senney Ferencznek Kalo Vjg Varanak Fü Kapitanaanak nekünk urunkenak

Cito

Cito

Cito

Csáky lt. 118. csomó. Vér M. és Sennyey levele is uo.

⁴⁰ Aláírás nélkül. Uo.

⁴¹ Izsépy i. m. 30. l.

⁴² Izsépy E.: Török panaszok a magyar végváriak ellen 1668—1669. (KlNy: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. 3. köt. 1966.)

lipai sereget vartak, azt ugyan nem tuggya az embere, hova s mere megyen, de bizony... ki me[ggyen] ara fele... vagy az Künságyra... Olyant hallottuk, hogy az Cifra⁴³ lovainak az arat duflomal megy veszik — úgy mond, — ha lehet Kallo alatt.” (Utóirat:) „Most megy azt hozak, hogy egy altalayban az hajdú varost valameliket megy roncsak, most derekasson vigyázzanak.”⁴⁴

Majd ismét egy figyelmeztetés 1669. október 23-án: „Ilen hirt beszélnek, hogy az tatar nem igen hamar ide fel érkeznek, mind az magyarok, mind az törökök ezt nyilván hirdetik, Szarvasnal... az Beregytuy[n](!) is az hid kész, az Tiszan azon Szolnoknal akar által meni az Felfoldre. Elsoben rablani akar, az utan osztak osztan kövartelyban, mert az kik Kandia alatt az nyáron voltak az fele had, az azt... ki tatarnak, ki mas fele nemzetsegének mongyke lenie. Im mostan is egy varadi fo török jot haza... az vezérhez volt, az is bizonyoson mo[n]gya, hogy sok nepeket osztanak kövartelyra az vegekre. Hanem nagyságod jo vigyazban(!) parancoloy[n] leni minden fele, mert bizony lesz valami zür zavar szakhamar, ha az Isten megy nem könyöröl az sok szegenyen.”⁴⁵

A váradi tömlöcből írt mindegyik levélből, főleg pedig a magyar kapitányoknak küldött kémjelentésekből a hódoltság korabeli magyar embereknek ugyanaz a szemlélete tükröződik, mint a kétfelé adózásnál. Nemcsak a török területen élő jobbágyok, hanem a török tömlöcben nyomorgó rabok is Magyarországhoz tartozóknak tekintették magukat, s nem ismerték el a török hatóságokat. Amint a hódoltsági jobbágyok a magyar földesurat kérték meg, írjon érdekükben, hogy a török ne fokozza adóterheiket, ugyanúgy a váradi rabok is a magyar kapitányokhoz fordultak oltalomért, hogy csökkenjen a pálcázásuk, kínzásuk a török börtönben. Ez az oltalom nem csupán elméletben létezett, hanem a valóságban is. A rabok elismerték, hogy amióta Csáky főkapitányhoz folyamodtak, azóta valamit szűnt a pálcázás. Láttuk, hogy néhány ügyüket valóban elintézték, másokat pedig a következő hadiszékre halasztottak, s közben kivizsgálást ígértek. A magyar főkapitányok valóban kötelességüknek tartották az ellenséges börtönben sínylődő magyar rabokkal való törődést, ügyeik intézését. Ez a felfogás tükröződik Wesselényi Ferenc nádornak Csáky Ferenchez írt soraiból: „Nem kételkedvén, szegény keresztény raboknak édesattyok lévén hivatallya szerint is, igazításba veszi dolgokat.”⁴⁶ Bár a rabok ügyeit sokszor lassan, nehézkesen intézték, — mint más ügyeket is abban s a későbbi századokban —, nyomorúságukat azonban enyhítette az a tudat, hogy van kinek elpanaszolniok. Sorsuk ebben különbözik a korábbi helyzettől. A rabközség tagjait az összetartozás érzésén s a közösen viselt szenvedésen túl a magyar végváriak távoli oltalmának reménye kovácsolta össze.

⁴³ Saban Haszan alajbég, akit a magyarok Cifra Haszonnak neveztek. Lovainak elhajtásáról uo.

⁴⁴ Pap J., Vér M. és Sámuel I. levele. Csáky lt. 119. csomó.

⁴⁵ Sámuel István Sennyeyhez. Uo.

⁴⁶ Wesselényi Csákyhoz 1666. okt. 7. Uo. 118. cs.

LETTRES DE CAPTIFS DE LA GEÔLE TURQUE DE VÁRAD

(Résumé)

Dans la seconde moitié du XVIIe siècle les captifs hongrois des plus importants châteaux forts turcs formaient des communautés pour la défense de leurs intérêts. Ils élisaient le chef des captifs; ils se portaient garants pour le captif élargi par les Turcs afin qu'il pût rapporter sa rançon; ils écrivaient des lettres au sujet de la mise en liberté et de la rançon des captifs et les revêtaient d'un sceau de captif spécial. Un style caractéristique des lettres de supplication se fixa. Des lettres de ce genre, écrites entre 1665 et 1669 par les captifs hongrois de la geôle turque de Várad, sont venues jusqu'à nous. Leur sceau portait au milieu deux fers. Ces lettres étaient adressées au palatin Wesselényi, à Ferenc Csáky, capitaine suprême de la Haute-Hongrie, de même qu'aux capitaines suprêmes de certaines places fortes des confins.

À cette époque le captif élargi pour se procurer sa rançon était mis en route les fers aux pieds, en compagnie d'un captif conducteur. S'ils ne revenaient pas à date fixe, on bâtonnait et torturait les garants restés dans la geôle. Les rançons des captifs évadés ou morts étaient réclamées aux garants. Encore que dans les geôles de certains châteaux forts turcs les captifs eussent formé des communautés de captifs, leur sort en devenait seulement plus réglementé, mais pas plus doux. Les évasions étaient déterminées par leur situation intolérable et désespérée.

Pour les captifs hongrois le moyen le plus expéditif de recouvrer leur liberté était celui de s'acheter un captif turc qui prenait leur place. Toutefois la plupart des captifs n'avaient pas de quoi s'acheter un captif d'échange ou payer leur rançon, et alors ils tâchaient de ramasser l'argent en le mendiant. D'aucuns étaient rachetés par le seigneur foncier, et ceux-là entraient en son service.

Les plus intéressantes lettres écrites des geôles turques sont celles où les captifs informaient les capitaines suprêmes de la Haute-Hongrie des concentrations de troupes et des opérations militaires des Turcs. Aussi ces renseignements fournis par des espions étaient signés et revêtus du sceau des captifs, bien que pour une pareille lettre les Turcs eussent pu exercer leur vengeance sur tous les captifs.

Aussi les captifs languissant dans les geôles turques se considéraient comme faisant part de la Hongrie. C'est aux capitaines hongrois que les captifs de Várad firent appel pour qu'on mitigeât les coups et les tortures dans les geôles turques. Cette sauvegarde n'existait pas qu'en théorie, mais aussi effectivement. Les captifs reconnurent que depuis qu'ils avaient eu recours au capitaine suprême Csáky, le nombre des coups de bâton avait diminué. Plusieurs de leurs affaires furent traitées devant le tribunal militaire de Cassovie.